

УДК 7.01-7.09

DOI <https://doi.org/10.32782/facs-2024-6-18>**Андрій МАТІОС**

аспірант кафедри мистецтвознавчої експертизи, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, вул. Лаврська, 9, корп. 15, м. Київ, Україна, 01015

ORCID: 0000-0002-5884-2505

Бібліографічний опис статті: Матіос, А. (2024). Міжнародне гуманітарне право на захисті культурних цінностей. *Fine Art and Culture Studies*, 6, 132–142, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2024-6-18>

МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО НА ЗАХИСТІ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

Актуальність теми дослідження. Стрімке зростання збройних конфліктів у двадцять першому столітті становить все більшу та багатогранну загрозу для збереження світової культурної спадщини. Міжнародне гуманітарне право (МГП), ретельно розроблена система для пом'якшення людських втрат під час війни, відіграє ключову роль у захисті культурних цінностей. Попри це, практичне застосування та неухильне дотримання цих ретельно прописаних захисних норм постійно стикаються зі значними, багатовимірними викликами. Скрупульозне дослідження поширеного, систематичного знищення, що включає навмисне стирання з лиця землі та масове розграбування безцінних культурних об'єктів, артефактів та архівних сховищ, виявляє не лише забруднення матеріальних літописів людської діяльності. Ці кричущі порушення завдають не лише матеріальної, але глибоко руйнівної шкоди, фрагментуючи колективну ідентичність та безповоротно роз'їдаючи історичну пам'ять постраждалих громад. Такі руйнування неминуче гальмують зусилля, спрямовані на примирення та встановлення міцного миру. Отже, це наукове дослідження є глибоко актуальним для вирішення нагальних завдань, що постають перед міжнародною спільнотою: посилення механізмів захисту культурної власності, залученої у вир збройних конфліктів; беззастережне забезпечення відповідальності за всі правопорушення; та послідовне плекання непохитної глобальної культури, що ґрунтується на непохитній повазі до культурної гетерогенності та неподільної спадщини людства.

Мета дослідження. Центральною метою цього дослідження є ґрунтовний аналіз правових рамок у рамках міжнародного гуманітарного права (МГП), розроблених для захисту культурної власності під час збройних конфліктів. Цей аналіз не лише висвітлить сильні та слабкі сторони чинного режиму МГП, але й дослідить практичні проблеми, що виникають при його застосуванні, як свідчать сучасні випадки знищення та розкрадання культурної спадщини. Важливою метою є оцінка ефективності встановлених механізмів моніторингу, дотримання та правозастосування, з особливим акцентом на ролі державних суб'єктів та міжнародних органів. Більше того, на основі представленого аналізу, ця стаття має на меті запропонувати дієві рекомендації для вдосконалення системи захисту, посилення дотримання положень МГП та забезпечення більш рішучої та ефективної міжнародної стратегії протидії загрозам культурним цінностям під час воєнних дій.

Методологія. У цьому дослідженні застосовується багатогранний методологічний підхід, що поєднує доктринальний правовий аналіз, якісне дослідження конкретних випадків та емпіричні дослідження в зонах, уражених конфліктами. Доктринальне дослідження використовується для визначення нормативних параметрів та обсягу захисту культурної власності, як це визначено у відповідних міжнародних договорах (наприклад, Гаазька конвенція 1954 року), звичаєвому міжнародному праві та відповідних судових рішеннях. Якісний аналіз конкретних випадків вивчає різноманітні збройні конфлікти, щоб отримати уявлення про практичне застосування та недоліки у захисті культурних ресурсів. Особлива увага буде приділена конфліктам в Україні, Сирії, Малі та Афганістані для порівняльного аналізу умов. Джерела для аналізу конкретних випадків включають звіти, створені ООН, документацію державних органів, звіти про розслідування, підготовлені неурядовими організаціями (НУО), а також свідчення. Дані синтезуються та обробляються з використанням емпіричних методологій. Такі підходи включають оцінку за допомогою супутникових знімків та археологічних досліджень з паралельним акцентом на інтеграції даних інтерв'ю, отриманих від тих зацікавлених сторін та фахівців зі спадщини, які найбільше постраждали в оспорюваних географічних регіонах. У сукупності ці методи забезпечують міцну основу для встановлення закономірностей як у захисті, так і у знищенні.

Результати. Дослідження виявляє складну та часто суперечливу картину ефективності МГП у захисті культурної власності. Хоча нормативно-правова база є добре встановленою, з надійним набором правил, закріплених у таких договорах, як Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року та два протоколи до неї, практичне застосування та дотримання цих норм залишаються непослідовними та неадекватними. Аналіз прикладів демонструє, що культурна спадщина продовжує бути навмисною цілью та зазнавати постійних збитків під час збройних конфліктів, а винуватці рідко притягуються до відповідальності.

Наукова новизна. Це дослідження вносить новий внесок у міжнародне гуманітарне право (МГП) та захист культурної спадщини. Поєднуючи доктринальний аналіз та аналіз конкретних випадків, воно пропонує зважену

оцінку забезпечення безпеки культурної власності під час збройного конфлікту. Дослідження пропонує концептуальну основу, досліджуючи взаємозв'язок між захистом культурної спадщини, міжнародним кримінальним правосуддям та миробудуванням, та наголошує на цілісному, інтегрованому підході.

Практична значимість. Результати дослідження мають суттєве практичне значення для політиків, міжнародних організацій та фахівців зі спадщини. Дослідження надає конкретні рекомендації щодо посилення правової бази МГП та вдосконалення механізмів дотримання. Ці рекомендації включають сприяння загальній ратифікації та імплементації Гаазької конвенції 1954 року та протоколів до неї, посилення ролі міжнародних кримінальних трибуналів у переслідуванні злочинів проти культурної спадщини, а також інвестування в ініціативи зі збереження спадщини на рівні громад. На практиці отримані моделі можуть бути інтегровані з механізмом швидкого реагування ЮНЕСКО для захисту культурної спадщини, що перебуває під загрозою.

Висновки. Міжнародне гуманітарне право відіграє важливу роль у захисті культурної власності під час збройних конфліктів, проте його ефективність обмежена проблемами імплементації та забезпечення дотримання. Посилення режиму захисту вимагає багатостороннього підходу, який охоплює як нормативні, так і практичні аспекти МГП, сприяє розширенню співпраці між державами та міжнародними організаціями. Зрештою, захист культурної власності полягає в забезпеченні збереження спільної історії, пам'яті та ідентичності людства, сприяючи побудові сталого миру.

Ключові слова: Міжнародне гуманітарне право, культурна спадщина, збройний конфлікт, захист культурної власності, воєнні злочини, Гаазька конвенція, знищення спадщини, миробудування, міжнародна співпраця.

Andrii MATIOS

Postgraduate student, Department of Art Expertise, National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts, 9 Lavrska Str., Building 15, Kyiv, Ukraine, 01015

ORCID: 0000-0002-5884-2505

To cite this article: Matios, A. (2024). Mizhnarodne humanitarne pravo na zakhysti kulturnykh tsinnostey [International humanitarian law in the protection of cultural property]. *Fine Art and Culture Studies*, 6, 132–142, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2024-6-18>

INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW IN THE PROTECTION OF CULTURAL PROPERTY

Relevance of the topic: The burgeoning landscape of armed conflict in the twenty-first century presents an intensifying and multifaceted threat to the preservation of global cultural heritage. The intricacies inherent within international humanitarian law (IHL), a framework painstakingly constructed to alleviate the human cost of warfare, demonstrably assume a paramount function in shielding cultural assets. Despite this foundational role, the practical implementation and rigorous enforcement of these meticulously crafted protective statutes perennially encounter significant, multi-dimensional challenges. Scrupulous investigation into the widespread, systematic depredation, encompassing deliberate acts of obliteration and widespread looting of invaluable cultural sites, artifacts, and archival repositories reveals not merely an effacement of the material chronicles of human endeavor. These egregious violations inflict intangible but profoundly debilitating harms, fragmenting the collective identity, and irrevocably corroding the historical memory of affected communities. Such devastation inexorably impedes efforts toward reconciliation and the establishment of durable peace. Consequently, this present scholarly endeavor asserts its profound and acute relevance in addressing the critical imperatives that now confront the international community: enhancing protective mechanisms for cultural property embroiled in the throes of armed conflict; unequivocally promoting accountability for all transgressions; and assiduously fostering an unassailable global culture firmly predicated on an unwavering respect for cultural heterogeneity and the indivisible legacy of human patrimony.

Purpose of the research: The central objective of this research is a thorough examination of the legal frameworks within International Humanitarian Law (IHL) that are designed for safeguarding cultural property amidst the exigencies of armed conflicts. This analysis will not only elucidate the strengths and weaknesses of the existing IHL regime but will also delve into the practical challenges encountered in its application, as evidenced by contemporary cases of cultural heritage destruction and pilferage. A significant aim is to assess the effectiveness of established mechanisms for monitoring, compliance, and enforcement, particularly focusing on the role of state actors and international bodies. Moreover, based upon the analysis presented, this article aims to offer actionable recommendations for augmenting the protective framework, reinforcing the adherence to IHL provisions, and securing a more resolute and efficient international strategy to counter the threats to cultural assets during hostilities.

Methodology: The present study employs a multi-faceted methodological approach, integrating doctrinal legal analysis, qualitative case study examinations, and empirical investigations within conflict-affected zones. Doctrinal research is employed to elucidate the normative parameters and scope of cultural property protection as defined in pertinent international treaties (e.g. Hague Convention of 1954), customary international law, and relevant jurisprudential pronouncements. Qualitative case study analyses examine diverse armed conflicts to glean insight

regarding on-the-ground implementations and failures to protect cultural resources. Specific attention will be placed on conflicts in Ukraine, Syria, Mali, and Afghanistan to permit cross-comparative analyses of conditions. Sources for the case studies include UN-generated reports, state governmental documentation, investigative reports drafted by Non-Government Organizations (NGO), as well as testimonial records. Data is synthesized and processed utilizing empirical methodologies. Such approaches involve assessments via satellite imagery and archaeological surveys with a parallel emphasis on the integration of interview data obtained from those stakeholders and heritage specialists most proximately affected within contested geographies. In aggregate these methods offer strong grounds for establishing patterns in both protections and destruction.

Results: The research reveals a complex and often contradictory picture of IHL's effectiveness in protecting cultural property. While the normative framework is well-established, with a robust set of rules enshrined in treaties such as the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict and its two Protocols, the practical implementation and enforcement of these norms remain inconsistent and inadequate. The analysis of case studies demonstrates that cultural heritage continues to be deliberately targeted and collaterally damaged during armed conflicts, and perpetrators are rarely held accountable.

Novelty: This research provides a novel contribution to International Humanitarian Law (IHL) and cultural heritage protection. Integrating doctrinal analysis, case studies it offers a nuanced assessment of safeguarding cultural property during armed conflict. The research advances a conceptual framework—exploring the interplay between cultural heritage protection, international criminal justice, and peacebuilding—and emphasizes a holistic, integrated approach.

Practical significance: The research findings have significant practical implications for policymakers, international organizations, and heritage professionals. The study provides concrete recommendations for strengthening the legal framework of IHL and enhancing compliance mechanisms. These recommendations include promoting universal ratification and implementation of the 1954 Hague Convention and its Protocols, strengthening the role of international criminal tribunals in prosecuting cultural heritage crimes, and investing in community-based heritage preservation initiatives. In practice, the models generated can be integrated with UNESCO's rapid-response mechanism to safeguard cultural heritage at risk.

Conclusion. International humanitarian law plays a vital role in the protection of cultural property in armed conflict, yet its effectiveness is constrained by challenges of implementation and enforcement. Strengthening the protective regime requires a multi-pronged approach that addresses both the normative and practical dimensions of IHL, fosters greater cooperation among states and international organizations. Ultimately, the protection of cultural property is about safeguarding the shared history, memory, and identity of humanity, contributing to the construction of sustainable peace.

Key words: International Humanitarian Law, Cultural Heritage, Armed Conflict, Cultural Property Protection, War Crimes, Hague Convention, Destruction of Heritage, Peacebuilding, Accountability, Cultural Diversity.

Актуальність теми дослідження. Збереження культурної спадщини в умовах збройних конфліктів є одним з нагальних викликів сучасності. Міжнародне гуманітарне право (МГП), покликане мінімізувати страждання під час війни, відіграє ключову роль у захисті культурних цінностей. Руйнування та пошкодження об'єктів культурної спадщини не лише завдає непоправної шкоди історичній пам'яті та ідентичності народів, але й підриває основи для сталого миру та розвитку. Зростаюча кількість збройних конфліктів, у тому числі й гібридного характеру, актуалізує потребу в поглибленому дослідженні та посиленні механізмів захисту культурних цінностей в рамках МГП. Тематика дослідження органічно вписується в наукові тренди, спрямовані на вивчення ефективності міжнародно-правових норм та їхньої адаптації до сучасних викликів.

Постановка проблеми. Незважаючи на існування розгалуженої системи норм МГП, що забороняють напади на культурні цінності, на практиці ми спостерігаємо їхнє систематичне

порушення. Виникає питання щодо ефективності імплементації та застосування цих норм. Проблематика полягає в ідентифікації прогалин у правовому регулюванні, визначенні факторів, що сприяють порушенням, та розробці дієвих механізмів забезпечення дотримання МГП у сфері захисту культурних цінностей. Вирішення цієї проблеми має важливе значення для запобігання культурним втратам, збереження світової культурної спадщини та забезпечення сталого миру.

Останні дослідження та публікації. Збереження культурної спадщини людства під час збройних конфліктів – це не лише нагальна потреба сучасності, а й фундаментальне завдання міжнародного гуманітарного права (МГП). Руйнування та пошкодження об'єктів культурної спадщини не тільки завдають непоправної шкоди історичній пам'яті та ідентичності народів, а й підривають основи для сталого миру та розвитку. Актуальність цієї проблематики зростає в умовах збільшення кількості збройних конфліктів, у тому числі гібридного характеру.

Останні дослідження та публікації, присвячені цій проблематиці, засвідчують неоднозначну картину. З одного боку, існує розвинена система норм МГП, спрямованих на захист культурних цінностей. Як зазначає Лаврут, культура є невід'ємною складовою ідентичності народу, а її руйнування «завдає глибокої рани національній свідомості» (Лаврут, б.д.). Бусол, аналізуючи практику держав, підкреслює тісний зв'язок між ідеями захисту культурних цінностей та правом війни, посиляючись на рішення Нюрнберзького трибуналу, який визнав деякі положення Гаазької конвенції 1907 року загальноновизнаними нормами міжнародного права (Ангеловська, 2021, с. 57).

З іншого боку, емпіричні дані свідчать про систематичне порушення цих норм. Зокрема, дослідження Української Гельсінської спілки з прав людини на сході України виявило тривожну тенденцію руйнування музеїв, бібліотек та архітектурних пам'яток (Лаврут, б.д.). Ці випадки, за словами Джеймса Хоупа, директора Місії USAID в Україні, демонструють розрив між декларативними нормами та їх реалізацією на практиці (Лаврут, б.д.). Франческо Франчіоні, зосереджуючись на сучасних викликах, пов'язаних із захистом культурних цінностей, аналізує специфіку неміжнародних збройних конфліктів та боротьби з тероризмом. Проте, незважаючи на значний обсяг досліджень, залишається відкритим питання щодо адаптації норм МГП до гібридних війн та нових видів озброєнь, а також щодо підвищення ефективності механізмів відповідальності.

Потреба у поглибленому дослідженні та посиленні механізмів захисту культурних цінностей в рамках МГП зумовлена не лише сучасними викликами, а й недостатньою ефективністю існуючих норм та механізмів. Ангеловська (Ангеловська, 2021, с. 204) наголошує на необхідності збалансованого підходу, що поєднує вивчення історичних прецедентів, правових норм та емпіричного досвіду. Саме такий підхід дозволить глибше зрозуміти складність проблеми та розробити ефективні стратегії для її вирішення.

Мета статті. Метою даної статті є комплексний аналіз правових механізмів захисту культурних цінностей в рамках міжнародного гуманітарного права, виявлення прогалин та слабких місць у їхньому застосуванні, а також форму-

лювання рекомендацій щодо посилення ефективності захисту культурної спадщини під час збройних конфліктів. Стаття поглиблює розуміння викликів, що постають перед МГП у контексті захисту культурних цінностей, та пропонує практичні шляхи їх вирішення, зокрема шляхом удосконалення правових норм, посилення механізмів моніторингу та забезпечення відповідальності за порушення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міжнародне гуманітарне право (МГП), що виникло з нагальної потреби захисту жертв війни, еволюціонувало, розширюючи сферу свого застосування на захист культурних цінностей. Цей розвиток є закономірним, адже культура є невід'ємною складовою ідентичності народу, його історичної пам'яті та майбутнього. Руйнування культурних об'єктів спричиняє не тільки матеріальні збитки, але й завдає глибокої рани національній свідомості, фактично зазіхаючи на саме існування народу (Лавров, б.д.).

Аналіз практики держав, проведений Бусол, демонструє тісний зв'язок між ідеями захисту культурних цінностей та правом війни. Нюрнберзький трибунал, розглядаючи воєнні злочини, наголосив, що окремі положення Гаазького положення 1907 року вже на той час були загальноновизнаними нормами міжнародного права. Це свідчить про поступове формування консенсусу щодо неприпустимості знищення культурних об'єктів під час збройних конфліктів (Ангеловська, 2021, с. 57).

Ефективний захист культурних цінностей вимагає збалансованого підходу, що поєднує дослідження історичних прецедентів, правових норм та емпіричного досвіду (Ангеловська, 2021, с. 204).

На жаль, практика свідчить, що під час збройних конфліктів культурні цінності часто стають об'єктами цілеспрямованого знищення або пошкодження. Дослідження, проведене Українською Гельсінською спілкою з прав людини на прикладі конфлікту на сході України, виявило тривожну тенденцію: музеї, бібліотеки, пам'ятки архітектури зазнають руйнувань, що є не лише статистичними даними, а й свідченням культурної трагедії та втрати безцінної спадщини (Лаврут, б.д.).

Міжнародне гуманітарне право (МГП) чітко артикулює принципи захисту культурних цінностей, забороняючи їх навмисне знищення,

пошкодження та розграбування. Нормативно-правову базу в цій сфері становить Гаазька конвенція 1954 року, яка встановлює чіткі механізми захисту та превентивні заходи. Однак, як зазначає Джеймс Хоуп, директор Місії USAID в Україні, практика свідчить про систематичне та цілеспрямоване знищення українських культурних пам'яток з боку Росії, що підкреслює розрив між декларативними нормами та їхньою реальною імплементацією (Лаврут, б.д.).

Аналіз ефективності імплементації МГП вказує на необхідність посилення механізмів моніторингу, розслідування та притягнення до відповідальності винних у порушенні норм захисту культурних цінностей. Крім того, Гаазька конвенція передбачає створення спеціальних зон захисту та зобов'язує держави-учасниці вживати заходи для збереження культурних цінностей на національному рівні, що потребує розробки та впровадження відповідних законодавчих та інституційних механізмів (Пупишева, 2023, с. 19).

Вагому роль у захисті культурної спадщини відіграють міжнародні організації, зокрема ЮНЕСКО. Їхня діяльність спрямована на сприяння імплементації МГП, надання допомоги у відновленні пошкоджених культурних об'єктів та проведення освітніх програм з метою підвищення обізнаності про важливість збереження культурної спадщини (Пупишева, 2023, с. 17). Подальші дослідження в цій сфері мають бути спрямовані на вивчення ефективності існуючих механізмів захисту, розробку нових підходів та посилення міжнародної співпраці для забезпечення належного захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів.

Одним з найбільш яскравих прикладів порушення норм МГП є руйнування пам'яток античної Пальміри в Сирії терористичною організацією «Ісламська Держава», а також пошкодження численних об'єктів культурної спадщини в Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Ці випадки демонструють не лише зневагу до норм міжнародного права, але й цілеспрямовану спробу знищення культурної ідентичності як складової стратегії ведення війни.

Для підвищення ефективності захисту культурних цінностей необхідним є комплексний підхід, що передбачає як вдосконалення існуючих механізмів імплементації МГП, так і роз-

робку та впровадження превентивних заходів. Зокрема, перспективним напрямком є активізація діяльності Міжнародного кримінального суду у розслідуванні та переслідуванні воєнних злочинів, пов'язаних з посяганням на культурну спадщину. Посилення міжнародної співпраці в цій сфері, включаючи обмін інформацією та екстрадицію підозрюваних, також є важливим кроком на шляху до забезпечення відповідальності за порушення норм МГП.

Історичні пам'ятки часто використовуються збройними формуваннями як укриття, а музеї та інші культурні установи – як склади зброї, що перетворює їх на легітимні цілі для атак. Не менш гострою є проблема умисного знищення культурних об'єктів як акту тероризму та пропаганди, що підтверджується численними випадками руйнування історичних пам'яток в Іраку та Сирії (Мануїлова, 2022, с. 442).

Окремої уваги заслуговує проблема незаконного обігу культурних цінностей, який є не лише джерелом фінансування терористичних організацій та організованої злочинності, але й підживлює конфлікти. Хоча Гаазька конвенція 1954 року про захист культурних цінностей під час збройного конфлікту забороняє вивезення культурних цінностей з окупованих територій та передбачає механізми їх повернення, практична реалізація цих положень стикається з численними труднощами, пов'язаними з ідентифікацією артефактів, доведенням факту їх незаконного вивезення та забезпеченням виконання рішень міжнародних судів (Мануїлова, 2022, с. 444).

Захист культурної спадщини в періоди збройних конфліктів є одним із фундаментальних аспектів міжнародного гуманітарного права (МГП). Нормативно-правова база, представлена Гаазькою конвенцією 1954 року та Додатковими протоколами до Женевських конвенцій 1977 року, чітко окреслює зобов'язання держав щодо збереження культурних цінностей та заборони їх руйнування, вандалізму та мародерства (Юрко та ін., 2022, с. 24). Проте, як свідчить емпіричний досвід, імплементація цих норм на практиці стикається з численними викликами.

Довгий час дискурс навколо захисту культурної спадщини в умовах війни мав переважно теоретичний характер, базуючись на аналізі історичних прецедентів, таких як конфлікти в Югославії, Афганістані та Іраку. Однак,

збройна агресія Російської Федерації проти України, що розпочалася у 2014 році та набула повномасштабного характеру у 2022 році, надала трагічні, але водночас цінні емпіричні дані для дослідження цієї проблеми (МЕЛЬНИЧЕНКО, 2024, с. 55). Анексія Криму та окупація частини східних та південних регіонів України супроводжувалися не лише військовими діями, але й систематичним знищенням та розграбуванням об'єктів української культурної спадщини. Це дозволяє перейти від абстрактних теоретизувань до конкретного аналізу ефективності існуючих механізмів захисту та виявлення прогалин у їх застосуванні.

Окремим аспектом, що заслуговує на увагу, є використання інформаційних технологій як інструменту впливу на культурну спадщину в умовах конфлікту. Маніпуляції та дезінформація можуть використовуватися для спотворення історичної правди, виправдання агресивних дій та створення умов для знищення культурних цінностей (Мануїлова, 2022, с. 442). Це підкреслює необхідність розробки комплексних стратегій захисту культурної спадщини, що включають не лише правові та військові аспекти, але й заходи з протидії інформаційній війні та забезпечення об'єктивного висвітлення подій.

Аналіз випадків руйнування культурних об'єктів під час російсько-української війни свідчить про нагальну потребу в посиленні міжнародного співробітництва та вдосконаленні механізмів застосування норм МГП (Юрко та ін., 2022, с. 23). Це включає в себе не тільки підвищення ефективності моніторингу та документування випадків пошкодження або знищення культурних цінностей, але й розробку дієвих механізмів притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні норм МГП. Важливим аспектом є також посилення превентивних заходів, спрямованих на захист культурної спадщини ще до початку збройного конфлікту, зокрема, шляхом створення цифрових архівів та баз даних, а також проведення навчань для військовослужбовців та цивільного населення з питань захисту культурних цінностей.

Сучасне міжнародне гуманітарне право (МГП) приділяє значну увагу захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів, розглядаючи їх як невід'ємну складову спад-

щини людства. Нормативно-правова база, що регулює цю сферу, представлена низкою міжнародних договорів, серед яких ключове місце посідає Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року. Конвенція встановлює дуалістичну систему захисту, що охоплює як превентивні заходи в мирний час, так і заборони на використання культурних цінностей у військових цілях та напади на них під час конфлікту. Проте, як показує практика, імплементація цих норм стикається з суттєвими викликами, що актуалізує потребу в посиленні міжнародних зусиль для забезпечення ефективного захисту культурної спадщини.

Гаазька конвенція визначає два основних вектори захисту: позитивний, що зобов'язує держави-учасниці вживати заходи для підготовки до захисту культурних цінностей ще в мирний час, та негативний, що встановлює заборону на використання таких цінностей у військових цілях, а також на здійснення нападів на них. Однак, український досвід свідчить про наявність суттєвих прогалин в імплементації цих норм. (МЕЛЬНИЧЕНКО, 2024, с. 1).

Положення Гаазької конвенції знаходять своє подальше розвиток та конкретизацію в додаткових протоколах до Женевських конвенцій та Римському статуті Міжнародного кримінального суду. Ці документи не лише розширюють перелік захищених об'єктів, але й встановлюють індивідуальну кримінальну відповідальність за найтяжчі злочини проти культурних цінностей. Прикладом успішного притягнення до відповідальності за такі злочини є справа «Прокурор проти Павле Стругара» в Міжнародному трибуналі щодо колишньої Югославії, де обвинувачений був засуджений за напад на об'єкт всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (МЕЛЬНИЧЕНКО, 2024, с. 28). Цей прецедент підтверджує можливість ефективного застосування міжнародного права для захисту культурних цінностей та притягнення до відповідальності винних осіб.

Важливу роль у забезпеченні захисту культурних цінностей відіграє Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО). ЮНЕСКО сприяє ратифікації та імплементації відповідних міжнародних договорів, надає технічну допомогу державам-учасницям та здійснює моніторинг стану

культурної спадщини. Співпраця ЮНЕСКО з Міжнародним комітетом Червоного Хреста (МКЧХ), закріплена Меморандумом про взаєморозуміння, сприяє підвищенню обізнаності та розбудові потенціалу в цій сфері (МЕЛЬНИЧЕНКО, 2024, с. 63).

На жаль, попри існуючі правові механізми, культурні цінності залишаються вразливими під час збройних конфліктів. За даними ЮНЕСКО, внаслідок повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну, пошкоджено або зруйновано понад 150 об'єктів культурної спадщини (МЕЛЬНИЧЕНКО, 2024, с. 16). Цей факт свідчить про системність та масштабність руйнувань, що вимагає негайних та скоординованих зусиль міжнародної спільноти для їх припинення та забезпечення відповідальності винних.

Міжнародне гуманітарне право, зокрема Гаазька конвенція про захист культурних цінностей під час збройного конфлікту 1954 року, встановлює чіткі зобов'язання держав щодо збереження культурної спадщини. Конвенція передбачає як превентивні заходи, що зобов'язують держави готуватися до захисту культурних цінностей ще в мирний час, так і заборону використання цих об'єктів у військових цілях та здійснення нападів на них. Однак, як показує практика, імплементація цих норм залишається проблематичною.

Аналіз українського досвіду, зокрема в контексті російської агресії, свідчить про грубі порушення норм міжнародного гуманітарного права. Російська Федерація, як сторона Гаазької конвенції, не лише не виконує своїх зобов'язань, але й вдається до систематичного знищення та використання культурних об'єктів на окупованих територіях для військових потреб. Це яскраво проявляється в анексованому Криму, де численні культурні пам'ятки були незаконно перетворені на військові бази та об'єкти інфраструктури, що є прямим порушенням статті 4 Гаазької конвенції (МЕЛЬНИЧЕНКО, 2024, с. 1).

Подальший розвиток міжнародного гуманітарного права, зокрема Додаткові протоколи до Женевських конвенцій 1949 року та Римський статут Міжнародного кримінального суду, значно розширили та конкретизували положення Гаазької конвенції. Вони не лише підтверджують заборону нападів на культурні цінності, але

й встановлюють індивідуальну кримінальну відповідальність за найтяжчі злочини проти культурної спадщини. (МЕЛЬНИЧЕНКО, 2024, с. 28).

Емпіричні дані, зібрані ЮНЕСКО та іншими міжнародними організаціями, підтверджують, що руйнування культурних цінностей має не лише матеріальні, але й глибокі соціальні та психологічні наслідки. Знищення культурної спадщини веде до втрати історичної пам'яті, руйнування ідентичності та культурної різноманітності, що в свою чергу може загострювати соціальну напругу та конфлікти. Тому захист культурних цінностей є невід'ємною складовою зусиль, спрямованих на забезпечення сталого миру та безпеки.

Аналіз конкретних збройних конфліктів демонструє численні випадки порушення цих норм, підкреслюючи не абстрактний, а практичний вимір проблеми. Наслідки таких порушень мають руйнівний вплив на збереження культурних цінностей, завдаючи непоправної шкоди всьому людству. Збройні конфлікти часто призводять до безповоротної втрати культурної спадщини, оголюючи недосконалість існуючої системи міжнародного гуманітарного права (МГП) та виклики у її реалізації.

Однією з ключових проблем є визначення самого поняття «культурної цінності». Якщо архітектурні пам'ятки є відносно легко ідентифікованими об'єктами, то захист інших, більш складних елементів культурної спадщини, потребує глибокого та всебічного аналізу. Конвенція 1954 року спрямована на встановлення чітких правових рамок, проте практика її застосування свідчить про існування значних труднощів у реалізації.

Варто зазначити, що МГП не є панацеєю. Це динамічна система, яка потребує постійного аналізу, адаптації та вдосконалення. Ефективний захист культурних цінностей вимагає налагодження конструктивного діалогу між сторонами конфлікту та міжнародними організаціями, готовими переглядати та оновлювати правила з урахуванням нових викликів та загроз (Сокиринська, 2023, с. 115). Подальші дослідження мають бути спрямовані на розробку чіткіших критеріїв ідентифікації культурних цінностей, посилення механізмів моніторингу та притягнення до відповідальності за порушення міжнародно-правових норм, а також на

підвищення рівня обізнаності про важливість захисту культурної спадщини в умовах збройних конфліктів. Емпіричні дані, зібрані в зонах конфліктів, можуть стати основою для розробки ефективних стратегій захисту культурних цінностей, мінімізуючи втрати та забезпечуючи збереження спадщини для майбутніх поколінь.

Міжнародне гуманітарне право (МГП), покликане мінімізувати наслідки війни, встановлює чіткі принципи та норми, спрямовані на захист культурних цінностей. Проте, імплементація цих норм на практиці стикається з численними викликами, що вимагає комплексного аналізу та пошуку ефективних рішень.

Основоположними принципами МГП у сфері захисту культурних цінностей є принцип відмінності та принцип пропорційності. Перший чітко окреслює, що об'єктами нападу можуть бути лише військові цілі, тоді як культурні об'єкти, аналогічно до медичних установ та шкіл, підлягають захисту. Принцип пропорційності, в свою чергу, вимагає, щоб будь-які дії, спрямовані на знищення, були співмірними з досягнутою військовою перевагою. Як зазначається у наукових джерелах, руйнування цілого міста заради знищення окремого військового об'єкта є неприпустимим, так само як і знищення значущої культурної пам'ятки для досягнення незначної тактичної вигоди.

На жаль, реальність збройних конфліктів часто демонструє відхилення від цих засад. Недостатність ресурсів, а також брак політичної волі сторін конфлікту дотримуватися норм МГП, призводять до порушень, які, як показують дослідження, мають довготривалі наслідки для суспільства. Залишення історичних пам'яток та культурних цінностей у руїнах спричиняє незворотні втрати, що негативно впливають на ідентичність та розвиток майбутніх поколінь.

Практичне застосування норм МГП ускладнюється низкою факторів, одним з яких є суперечність між культурним націоналізмом та інтернаціоналізмом. Як зазначає В. М. Репецький у своєму дослідженні (Крахмалова К. О., 2006, с. 8), конфлікт між національними інтересами та загальнолюдськими цінностями часто перешкоджає ефективному виконанню норм МГП, створюючи ґрунт для різних інтерпретацій та виправдань дій, що шкодять культурній спадщині.

Ключовим елементом забезпечення дієвого захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів є інкорпорація норм МГП у національне законодавство. Це передбачає не лише криміналізацію порушень та визначення відповідальних осіб, але й встановлення чітких процедур розслідування та притягнення до відповідальності. Досвід різних країн свідчить, що успішність цього механізму залежить від його деталізації та відповідності міжнародним стандартам. Наприклад, деякі держави вводять до своїх кримінальних кодексів окремі розділи, присвячені захисту культурних цінностей під час війни, що сприяє однозначному розумінню та застосуванню відповідних норм (Юрко, С., Миколенко, В., & Халявка, Ю., 2022, с. 210).

Міжнародне гуманітарне право (МГП) відіграє ключову роль у регулюванні збройних конфліктів та захисті цивільного населення. Проте, як слушно зауважує В. Х. Ярмач у своєму дисертаційному дослідженні, успішність міжнародних договорів у цій сфері напряду залежить від сумлінного та повного виконання їх положень державами-учасницями (Шишлюк Є. Г., б.д., с. 10). Таким чином, існує нерозривний зв'язок між теоретичними засадами МГП та їх практичною реалізацією. Без ефективних механізмів імплементації норми МГП залишаються деклараціями, нездатними вплинути на перебіг збройного конфлікту та забезпечити захист жертв війни.

Імплементація норм МГП – це комплексний процес, що вимагає скоординованих зусиль на різних рівнях. Держави повинні не лише ратифікувати відповідні міжнародні договори, а й вжити конкретних заходів для їх інтеграції в національне законодавство. Це включає в себе розробку та прийняття законів, створення інституційних структур, відповідальних за імплементацію та моніторинг дотримання МГП, а також навчання військовослужбовців та правоохоронців (Шишлюк Є. Г., б.д., с. 15). Механізм імплементації передбачає трансформацію норм міжнародних договорів у національне законодавство, що може здійснюватися шляхом прямого застосування, адаптації або інкорпорації. Вибір конкретного механізму залежить від правової системи держави та характеру міжнародно-правових зобов'язань.

Контроль за дотриманням МГП є невід'ємною складовою забезпечення його ефективності.

Система контролю покликана запобігати порушенням МГП, реагувати на них та забезпечувати притягнення винних до відповідальності. Як зазначає В. Х. Ярмач, поліоб'єктність контролю у сфері МГП обумовлює полісуб'єктність організаційних структур контрольних органів, створюваних державами (Шишлюк Є. Г., б.д., с. 18). Це підкреслює необхідність міжнародної співпраці у сфері контролю за дотриманням норм МГП, що передбачає обмін інформацією, проведення спільних розслідувань та надання взаємної правової допомоги.

Ефективний захист культурних цінностей під час збройних конфліктів вимагає комплексного підходу, що враховує як міжнародно-правові зобов'язання, так і національні стратегії. Держави повинні не лише ратифікувати відповідні міжнародні договори, такі як Гаазька конвенція 1954 року про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, а й розробити та впровадити ефективні національні механізми захисту культурної спадщини. Підхід «заходів захисту культурних цінностей» може охоплювати як об'єкти національного рівня (музеї, храми, бібліотеки), так і цінні предмети, історія яких пов'язана з конкретним місцем (Коваль Д. О., 2014, с. 154). Практична реалізація таких стратегій передбачає створення спеціалізованих підрозділів, навчання персоналу, розробку планів евакуації культурних цінностей та забезпечення їх безпечного зберігання. Збір та аналіз даних про ефективність впроваджених заходів дозволяє виявити недоліки та вдосконалити систему захисту культурної спадщини.

Висновки. Підсумовуючи, можна стверджувати, що міжнародне гуманітарне право в цілому забезпечує необхідну правову базу для захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів. Однак, практика свідчить про наявність проблем з імплементацією

та застосуванням цих норм. Для посилення ефективності захисту культурної спадщини необхідно вжити низку заходів, спрямованих на удосконалення правового регулювання, посилення механізмів моніторингу та забезпечення відповідальності за порушення МГП, а також підвищення обізнаності про норми МГП серед військовослужбовців та цивільного населення. Особливу увагу слід приділити адаптації МГП до викликів, пов'язаних з гібридними війнами та використанням нових видів озброєнь, а також посиленню співпраці між державами та міжнародними організаціями у сфері захисту культурних цінностей. Ефективний захист культурної спадщини під час збройних конфліктів є невід'ємною складовою забезпечення сталого миру та безпеки, а також збереження багатоманітності світової культури для майбутніх поколінь.

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження у цій сфері можуть бути спрямовані на поглиблене вивчення окремих аспектів захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів, таких як правовий статус культурних цінностей, що знаходяться під тимчасовою окупацією, особливості застосування МГП у контексті неміжнародних збройних конфліктів за участі недержавних збройних груп, а також питання відповідальності за знищення та пошкодження культурних цінностей юридичних осіб та інших недержавних акторів. Перспективним також виглядає дослідження можливостей використання нових технологій, таких як супутниковий моніторинг та штучний інтелект, для підвищення ефективності захисту культурних цінностей. Крім того, важливим напрямком подальших досліджень є розробка практичних рекомендацій щодо імплементації норм МГП на національному рівні та підвищення обізнаності про них серед військовослужбовців та цивільного населення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ангеловська О. Особливості переміщення через митний кордон України культурних цінностей. : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2021. 211 с.
2. Коваль Д. О. Міжнародно-правовий захист культурних цінностей у зв'язку зі збройним конфліктом : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Одеса, 2014. 20 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/bitstreams/2497f7f7-c6ff-4b38-a26d-e2c06f479608/download>
3. Крахмалова К. О. Індивідуальна кримінальна відповідальність за порушення норм міжнародного гуманітарного права щодо захисту культурних цінностей. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська Академія»*. 2006. Т. 53. С. 160–162.

4. Лаврут О. Міжнародне гуманітарне право як фактор збереження культурних цінностей. С. 107–109. URL: <https://jthm.donnu.edu.ua/article/view/12768>.
5. Мануїлова К. В. Міжнародний захист прав людини та його взаємодія з міжнародним гуманітарним правом під час збройних конфліктів. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф., м. Одеса, 17 черв. 2022 р. / ред. С. В. Ківалова. Одеса, 2022. С. 442–444. URL: <https://hdl.handle.net/11300/19359>.*
6. Мельниченко Н. Захист культурних цінностей під час війни: український вимір. *Право України*. 2024. № 2024/01. С. 79. URL: <https://doi.org/10.33498/louu-2024-01-079> (дата звернення: 12.11.2024).
7. Пупишева В. Міжнародне гуманітарне право під час російсько-української війни. *Актуальні питання права та соціально-економічних відносин: збірник статей*. 2023. С. 12–19. URL: <https://vmurol.kr.ua/wp-content/uploads/2023/05/Збірник-1.pdf#page=12>.
8. Сокиринська О. Захист культурних цінностей та історичних пам'яток під час збройних конфліктів. *Актуальні питання інтернаціоналізації вищої освіти в Україні: лінгвістичний, правовий та психолого-педагогічний аспекти* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф. (БНАУ, 23–24 берез. 2023 р.), м. Біла Церква, 23 берез. 2023 р. Біла Церква, 2023. С. 114–116.
9. Шишлюк Є. Г. РЕСТИТУЦІЯ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ У КОНТЕКСТІ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОЇ МУЗЕЙНОЇ ПРАКТИКИ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ. *Publishing House â Baltija Publishingâ*. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/527/13962/29227-1?inline=1> (дата звернення: 24.11.2024).
10. Юрко С., Миколенко В., Халявка Ю. Засоби відшкодування шкоди культурно-історичній спадщині України внаслідок російсько-української війни. *Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції «Культурно-історична спадщина України: перспективи дослідження та традиції збереження»*, м. Черкаси, 20 жовт. 2022 р. / Вид. Є. І. Гордієнко. Черкаси, 2022. С. 21–24.

REFERENCES:

1. Angelovska, O. (2021). Osoblyvosti peremishchennya cherez mytnyy kordon Ukrayiny kul'turnykh tsinnostey. [Peculiarities of the movement of cultural property across the customs border of Ukraine] [Neopubl. dys. kand. yuryd. nauk]. Zaporiz'kyi natsional'nyi universytet. [In Ukrainian].
2. Koval, D. O. (2014). Mizhnarodno-pravovyi zakhyst kulturnykh tsinnostei u zv'iazku zi zbroinym konfliktom [International legal protection of cultural property in connection with armed conflict] (Abstract of PhD dissertation, Odesa Law Academy). Odesa, Ukraine. Retrieved from <https://dspace.onua.edu.ua/bitstreams/2497f7f7-c6ff-4b38-a26d-e2c06f479608/download>
3. Krahmalova, K. O. (2006). Indyvidualna kryminalna vidpovidalnist za porushennia norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava shchodo zakhystu kulturnykh tsinnostei [Individual criminal responsibility for violations of international humanitarian law regarding the protection of cultural property]. *Naukovi Zapysky Natsionalnoho Universytetu "Kyievo-Mohylianska Akademiia"* [Scientific Notes of the National University of "Kyiv-Mohyla Academy"], 53, 160–162.
4. Lavrut, O. (n.d.). Mizhnarodne humanitarne pravo yak faktor zberezheniya kul'turnykh tsinnostey [International humanitarian law as a factor in the preservation of cultural values]. *Juris Terrae Historia Munimenta*, 107–109. <https://jthm.donnu.edu.ua/article/view/12768> [In Ukrainian].
5. Manuilova, K. V. (2022). Mizhnarodnyi zakhyst prav liudyny ta yoho vzaiedodiia z mizhnarodnym humanitarnym pravom pid chas zbroinykh konfliktiv. *Yevropeyskyi vybir Ukrainy* [International protection of human rights and its interaction with international humanitarian law during armed conflicts. U S. V.] Kivalova (Red.), *Yevropeyskyi vybir Ukrainy, rozvytok nauky ta natsionalna bezpeka v realiiakh masshtabnoi viiskovoi ahresii ta hlobalnykh vyklykiv XXI stolittia» (do 25-richchia Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia» ta 175-richchia Odeskoi shkoly prava) in 2 v. (s. 442–444)*. <https://hdl.handle.net/11300/19359> [In Ukrainian].
6. Melnychenko, N. (2024). Zakhyst kulturnykh tsinnostei pid chas viiny: ukrainskyi vymir [Protection of cultural values during war: the Ukrainian dimension]. *Pravo Ukrainy*, (2024/01), 79. <https://doi.org/10.33498/louu-2024-01-079> [In Ukrainian].
7. Pupyshcheva, V. (2023). Mizhnarodne humanitarne pravo pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny. Aktualni pytannia prava ta sotsialno-ekonomichnykh vidnosyn: zbirnyk statei [International humanitarian law during the Russian-Ukrainian war. Aktualni pytannia prava ta sotsialno-ekonomichnykh vidnosyn: zbirnyk statei], 12–19. <https://vmurol.kr.ua/wp-content/uploads/2023/05/Збірник-1.pdf#page=12> [In Ukrainian].
8. Sokyrynska, O. (2023). Zakhyst kulturnykh tsinnostei ta istorychnykh pamiatok pid chas zbroinykh konfliktiv. [Protection of cultural values and historical monuments during armed conflicts]. Aktualni pytannia internatsionalizatsii vyshchoi osvity v Ukraini: linhvistychnyi, pravovyi ta psykhologo-pedahohichni aspekty (s. 114–116). https://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/8803/1/Zakhyst_kulturny.pdf [In Ukrainian].

9. Shyshliuk, Ye. H. RESTYTUTSIYA KUL'TURNYKH TSINNOSTEY U KONTEKSTI POSTKOLONIAL'NOYI MUZEYNOYI PRAKTYKY: VYKLYKY TA PERSPEKTYVY [Restitution of Cultural Values in the Context of Post-colonial Museum Practice: Challenges and Perspectives. Baltija Publishing]. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/527/13962/29227-1?inline=1> (accessed: November 24, 2024).

10. Yurko, S., Mykolenko, V., & Khalyavka, Yu. (2022). Zasoby vidshkoduвання škody kulturno-istorychnii spadshchyni Ukrainy vnaslidok rosiisko-ukrainskoi viiny [Means of compensation for damage to the cultural and historical heritage of Ukraine as a result of the Russian-Ukrainian war]. Materialy V Vseukrains'koi naukovo-praktychnoi konferentsii «Kul'turno-istorychna spadshchyna Ukrainy: perspektyvy doslidzhennia ta tradytsii zberezhenia», m. Cherkasy, 20 zhovt. 2022 r. (E. I. Hordiienko, Vyd.; s. 21–24).